

УДК 364.442

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.7>

Вадим ЛЮТИЙ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 13/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-9105-0470

Аліна ДУЛЯ

викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 13/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-9067-4820

Бібліографічний опис статті: Лютий, В., Дуля, А. (2023). Сім'ї ВПО з дітьми: потреби та стратегії опанування складними обставинами. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 49–58, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.7>

**СІМ'Ї ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ З ДІТЬМИ:
ПОТРЕБИ ТА СТРАТЕГІЇ ОПАНУВАННЯ СКЛАДНИМИ ОБСТАВИНАМИ**

Представлене дослідження спрямоване на розкриття проблем, потреб та стратегій опанування складними життєвими обставинами сімей внутрішньо переміщених осіб з дітьми, що тимчасово проживають в м. Києві та Київській обл. та обґрунтування шляхів оптимізації надання їм соціальної підтримки. Дослідження проводилось в рамках соціального проекту «Допомога у підготовці до холодів сім'ям з дітьми, які постраждали від війни», що впроваджується благодійними організаціями Український фонд «Благополуччя дітей» та Diakonіе Katastrophenhilfe (Німеччина) і передбачало он-лайн опитування сімей, котрі претендували на отримання гуманітарної допомоги. Отримані в ході опитування дані були піддані статистичному аналізу.

Дослідження продемонструвало, що сім'ї внутрішньо переміщених осіб з дітьми відрізняються за складом, рівнем доходів та доступними ресурсами, проте не можуть повною мірою задовольнити потреби в умовах проживання, функціонування та розвитку сім'ї, мають проблеми матеріально-побутового або психологічного характеру та використовують пасивні (різні форми економії, борги та позики, звернення за допомогою) та активні (пошук додаткового заробітку) стратегії їхнього подолання. Взаємозв'язки між проблемами, потребами та копінг-стратегіями носять реципрокний характер: наявність проблеми або незадоволена потреба спричиняють необхідність застосування певної стратегії опанування ситуацією, проте вибір певної стратегії призводить до задоволення одних потреб за рахунок інших або виникнення інших проблем. Характер проблем і потреб сімей та вибір стратегії опанування складними обставинами до певної міри залежить від складу сім'ї: кількості дітей, дорослих, непрацездатних осіб та осіб, котрі потребують догляду, проте повністю ними не визначається. Більшість сімей переважно звертають увагу на матеріально-побутові проблеми і спрямовують свої ресурси на компенсацію втрат, тоді як психологічні проблеми та потреби розвитку опиняються в центрі уваги сімей, що до певної міри вирішили питання матеріального забезпечення в умовах вимушеного переселення.

Представлено рекомендації щодо соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб з дітьми: впровадження соціального супроводу, орієнтованого на підтримку сильних сторін та життєстійкості, комплексної спеціалізованої послуги для таких сімей, підтримки груп самопомоги та соціальної дії.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, соціальна адаптація, проблеми, потреби, копінг-стратегії.

Vadym LIUTYI

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-9105-0470

Alina DULIA

Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-9067-4820

To cite this article: Liutyi, V., Dulia, A. (2023). Sim'i VPO z ditmy: potreby ta stratehii opanuvannya skladnymy obstavynamy [Families of internally displaced persons with children: needs and strategies for mastering difficult circumstances]. *Vvichlyvist. Humanitas, 1*, 49–58, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.7>

FAMILIES OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS WITH CHILDREN: NEEDS AND STRATEGIES FOR MASTERING DIFFICULT CIRCUMSTANCES

The presented research is aimed at revealing the problems, needs and coping strategies of internally displaced persons families with children who are temporarily residing in Kyiv and Kyiv region and justifying ways to optimize their social support. The study was conducted as part of the social project "Assistance in the preparation for the cold for families with children who suffered from war", which is implemented by All-Ukrainian Charity «Child Well-being Fund Ukraine» and Diakonie Katastrophenhilfe (Germany) and provided an online survey of families who claimed to receive humanitarian aid. Data received during the survey were subject to statistical analysis.

Studies have demonstrated that families of internally displaced persons with children differ in composition, income level and available resources, but cannot fully meet the needs for living, functioning and development of family, have problems of material or psychological nature and use passive (different forms of savings, debts and loans, appeal for help) and active (finding additional earnings) coping strategies. The relationships between problems, needs and coping strategies are reciprocal: a problem or a dissatisfied need causes the need to apply a certain strategy for mastering a situation, but the choice of a certain strategy leads to the satisfaction of some needs at the expense of others or other problems. The nature of problems and needs of families and the choice of coping strategy depends on the composition of the family: the number of children, adults, disabled persons and persons who need care, but are not fully determined. Most families mainly pay attention to material problems and direct their resources to compensation for losses. Psychological problems and development needs are in the spotlight of families, which to some extent solved the issue of financial support in the conditions of forced migration.

Recommendations on social work with families of internally displaced persons with children are presented: providing of social support, centered to support strengths and resilience, complex specialized service for such families, support of self-help and social action groups.

Key words: internally displaced persons, social adaptation, problems, needs, coping strategies.

Актуальність проблеми. В умовах війни з Росією в Україні все більшої гостроти та актуальності набуває питання дослідження проблем внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та особливостей соціальної роботи з ними. Внаслідок активних бойових дій мільйони українських сімей незалежно від їхнього статку, статусу, попередніх умов життєдіяльності були вимушені залишити своє місце проживання, шукати тимчасовий притулок в безпечніших регіонах країни та пристосовуватись до життя в умовах побутової невлаштованості та особистісної невизначеності. Допомога держави, міжнародних та українських неурядових організацій, волонтерів та просто небайдужих людей сприяє до певної міри полегшенню життя ВПО, проте не вирішує проблеми їхньої соціальної адаптації. Розробка ефективних моделей соціальної підтримки вимагає наукового дослідження процесу пристосування ВПО до умов приймаючих їх громад, проблем та потреб ВПО та їхніх сімей, доступних для них ресурсів, а також тих способів, якими сім'ї ВПО прагнуть опанувати складні життєві обставини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день українські вчені активно

вивчають проблеми та потреби осіб та сімей, котрі постраждали від війни і вимушені були залишити свої домівки. Більшість досліджень спрямовані на вивчення проблем внутрішньо переміщених осіб, пов'язаних з житлом, працевлаштуванням, фінансами, та потреб в гуманітарній допомозі, соціально-педагогічних проблем та труднощів влаштування дітей в школи та дитячі садки, соціально-медичних, правових та психологічних проблем (Лютій, 2017; Алексєнко та ін., 2020; Жиленко та ін., 2022).

У дослідженні Б. Жукова, Н. Артеменко, С. Кравець, О. Зінченко обгрунтовано перелік з восьми базових потреб внутрішньо переміщених осіб: безпека; укриття та тепло; їжа та вода; медичне забезпечення; психічна стабільність; гігієна та санітарія; зв'язок та поінформованість; інфраструктура (Жуков та ін., 2022).

Розкриваючи проблеми внутрішньо переміщених осіб, Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан зазначають, що переміщення порушує соціальну екологію людини, зумовлює депривацію, соціальне виключення, посилює ризики насильства та виникнення психологічної «пастки бідності» (Семигіна, Гусак, Трухан, 2015). Втрата житла, роботи, зв'язків з рідними та близькими,

зміна місця проживання зумовлює посттравматичні стресові розлади, стреси у внутрішньо переміщених осіб, і це ускладнює процес їх адаптації в нових умовах. Тому більшість з таких осіб потребують соціальної реабілітації і соціальної адаптації до середовища, у якому перебувають наразі (Песоцька, 2022).

На думку ряду авторів, внутрішньо переміщені особи можуть відчувати дискримінацію або несправедливе ставлення, яке викликає проблеми щодо працевлаштування, оренди житла, отримання адміністративних послуг, взаємодії з місцевим населенням та охорони здоров'я (Вербицька та ін., 2022; Нікітіна, 2021). З іншого боку, В. Нікітіна, звертає увагу на явище позитивної дискримінації, коли внаслідок співчуття до пережитого переселенцями чи то власного статусу внутрішньо переміщеної особи роботодавці за інших рівних умов беруть на роботу саме переміщених осіб (Нікітіна, 2021).

Вивчаючи питання проблем внутрішньо переміщених осіб та особливостей соціальної роботи з ними, більшість авторів (В. Кердивар, В. Христенко, І. Трубавіна, В. Нікітіна, І. Мельник та ін.) стверджують, що першочергову увагу потрібно приділяти найбільш вразливим категоріям внутрішньо переміщених осіб (діти, особи з інвалідністю, люди похилого віку та багатодітні сім'ї). Саме вони найбільше страждають від ситуації стресу, пов'язаного з від'їздом з місць проживання, порушення стабільності та звичного стану життя, втрати годувальників, друзів, батьківської турботи. Тобто тих, хто не може самостійно захищати свої права, турбуватися про своє життя і здоров'я та має ризик опинитись в кризовій ситуації (Кердивар та ін., 2021).

І. Трубавіна виокремлює дві категорії переселенців: особи, які мали змогу самостійно за рахунок власних ресурсів купити або виїняти нове житло, знайти роботу і влаштуватися на новому місці, які не потребують і не просять допомоги, але лишилися з психологічними травмами та проблемами адаптації; ті, хто цілком залежить від державної, міжнародної, громадської, благодійної допомоги, мають багато проблем і не в змозі самостійно їх вирішувати із-за відсутності власних ресурсів (Трубавіна, 2017).

В роботах названих авторів розкриті та класифіковані проблеми і потреби, з якими зустрі-

чаються різні групи внутрішньо переміщених осіб. Проте особливості проблем і потреб сімей внутрішньо переміщених осіб з дітьми в умовах сучасної фази війни в Україні та способи опанування складними життєвими обставинами, що ними застосовуються, в наукових джерелах представлені недостатньо.

Мета дослідження: розкрити проблеми, потреби та копінг-стратегії сімей внутрішньо переміщених осіб з дітьми, що перебувають в м. Києві та Київському регіоні, та обґрунтувати шляхи оптимізації надання їм соціальної підтримки.

Завдання дослідження: 1) розкрити соціально-демографічні характеристики нужденних сімей ВПО з дітьми, котрі перебувають в м. Києві та Київській області; 2) визначити здатність сімей ВПО з дітьми самостійно забезпечувати необхідні умови життєдіяльності та її зв'язок із складом та соціально-демографічними особливостями сімей; 3) розкрити проблеми сімей та стратегії опанування складними життєвими обставинами (копінг-стратегії), що вони використовують, та чинники, що їх визначають; 4) розкрити характер допомоги, що отримують сім'ї ВПО з дітьми, у зв'язку із їхніми потребами та проблемами та запит сімей на отримання такої допомоги; 5) обґрунтувати рекомендації щодо надання гуманітарної допомоги та соціальної підтримки найбільш нужденним сім'ям ВПО з дітьми в рамках соціальних послуг та соціальних програм.

Методологія та методика дослідження. Опитування проводилось в рамках соціального проекту «Допомога у підготовці до холодів сім'ям з дітьми, які постраждали від війни», що впроваджується благодійними організаціями Український фонд «Благополуччя дітей» та Diakonie Katastrophenhilfe (Німеччина), і було пов'язане із відбором до даної програми. Діагностичний компонент анкети складався з 15 питань, присвячених складу сім'ї, умовам її проживання, доходу за останній місяць, самооцінці опитаними спроможності сім'ї задовольнити потреби в необхідних умовах життєдіяльності, проблем сім'ї та способам, завдяки яким сім'я прагне подолати складні обставини, досвіду звернення сім'ї за гуманітарною та соціальною допомогою і соціальними послугами та запиту на таку допомогу. Отримані в ході опитування дані були піддані статистич-

ному аналізу, що передбачав аналіз частотного розподілу відповідей, факторний, регресивний та кореляційний аналіз.

В опитуванні пропонувалося взяти участь сім'ям з дітьми, котрі мають статус ВПО та тимчасово проживають в м. Києві та громадах Київської області та бажають отримувати соціальну допомогу в рамках проекту. Інформація щодо опитування була представлена на веб-ресурсах Всеукраїнської благодійної організації Український фонд «Благополуччя дітей» і громад Київської області та поширювалася за допомогою створених ВПО груп в соціальних мережах та месенджерах та інформаційних повідомлень установ соціального захисту та надавачів соціальних послуг. В опитуванні міг взяти участь один представник сім'ї. Отримані дані за необхідністю перевірялись та уточнювались співробітниками проекту в ході телефонних та очних інтерв'ю. Таким чином була сформована вибірка за наявністю та бажанням респондентів, що є обмежено репрезентативною для сімей ВПО з дітьми взагалі, проте дозволяє розкрити потреби та особливості реагування на проблеми сімей, що перебувають у склад-

них життєвих обставинах та потребують соціальної підтримки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В опитуванні взяли участь 2218 сімей, представлених одним із їхніх дорослих членів. Дані щодо структури та складу сімей представлені в табл. 1. Як можна побачити, більшість опитаних сімей ВПО склалися із 1–2 дорослих і 1–2 дітей. При цьому чверть сімей склалися із одного дорослого і однієї дитини (14,7%) або двох дітей (9,3%). Дорослі жінки входили до складу майже кожної опитаної сім'ї, дорослі чоловіки – 65,1% сімей. Більшість сімей мали у своєму складі дітей віком від 3 до 10 (59,8%) та старше 10 років (47,2%). Варто також зазначити, що у 71,6% сімей не працював хоча б один із працездатних дорослих, в 37,6% сімей були особи, що потребували постійного догляду з боку дорослих (табл. 1).

Майже половина опитаних сімей (47,1%) мали в місяці, що передувало опитуванню, дохід на одного члена сім'ї, менший за 2600 грн. (тобто фактично менший за прожитковий мінімум), 43,6% – від 2600 до 5200 грн., і лише 9,3% сімей – більший за 5200 грн. 72% сімей під час опитування проживали в орендованому

Таблиця 1

Характеристики вибіркової сукупності опитування

Склад сім'ї	Загальна кількість сімей	%
Кількість членів сім'ї		
2	326	14,7%
3	830	37,4%
4	636	28,7%
Більше 4-х	426	19,2%
Кількість дітей		
1	1243	56%
2	812	36,6%
Більше 2-х	163	7,3%
Наявність в складі сім'ї представників окремих груп		
Дорослі жінки	2203	99,3%
Дорослі чоловіки	1445	65,1%
Особі, котрі отримують пенсію	624	28,1%
Діти віком до 3-х років	576	26%
Від 3-х до 10 років	1326	59,8%
Від 11 до 18 років	1048	47,2%
Особі, старші за 70 років	196	8,8%
Непрацюючі працездатні дорослі	1587	71,6%
Особі з інвалідністю	371	16,7%
Особі, які потребують постійного догляду та піклування у зв'язку із віком чи станом здоров'я	833	37,6%
Діти-сироти та молоді люди із їх числа	68	3,1%
Учасники бойових дій	138	6,2%

житлі, 20,6% – в житлі, наданому родичами або знайомими, інші – в соціальному або власному житлі або місцях, не призначених для постійного проживання. Таким чином, переважна більшість сімей ВПО з дітьми, що звернулися за допомогою проекту, перебували у скрутному матеріальному становищі, проживали в житлі, котрим не могли розпоряджатися, та вимушені були витратити значні кошти на оренду приміщення, що в свою чергу відображається на їхній здатності забезпечувати умови для задоволення потреб сім'ї.

Згідно з результатами опитування, найчастіше сім'ї не мають можливості самостійно забезпечити свої потреби в освітніх послугах та засобах відпочинку та розвитку (82%). Більшість сімей потребують, проте не можуть за власні кошти придбати комп'ютер, дрібну та велику побутову техніку, меблі, одяг та теплі речі, постільну білизну та медикаменти, дитячі іграшки; більше половини опитаних сімей – посуд, гігієнічні засоби та побутову хімію, засоби компенсації особливих потреб. Варто зазначити, що оплатити своїми коштами проживання не могли 57,3% сімей, утеплити приміщення – 60,8%, придбати опалення – 46,2%. Менша частина опитаних мали труднощі із оплатою проїзду, зв'язку та харчування (рис. 1).

За результатами факторного аналізу було визначено декілька видів потреб, задоволення яких за допомогою власних ресурсів було

складним для опитаних сімей. Такими потребами були: 1) облаштування на новому місці проживання (придбання постільної білизни, ковдр, посуду, одягу, дрібної побутової техніки); 2) поліпшення умов проживання (ремонт та утеплення, забезпечення побутовою технікою, електронікою та меблями тощо); 3) постійне забезпечення предметами першої необхідності для задоволення базових потреб (їжа, засоби гігієни, ліки, зв'язок, кошти на проїзд тощо); 4) забезпечення умовами розвитку та відпочинку (освітні послуги, умови відпочинку, дитячі іграшки тощо); 5) оплата проживання (кошти на оплату проживання і проїзд).

Регресійний аналіз дозволив визначити деякі чинники, що впливають на здатність сімей забезпечити такі потреби (лінійна регресія, $p \leq 0.05$). Так, рівень доходів впливає на здатність сім'ї ВПО задовольняти всі потреби, окрім потреб в поліпшенні умов проживання – коштовність останніх виходить за межі можливостей більшості сімей. Проживання в орендованому житлі зменшує спроможність сімей задовольняти потреби в належних побутових умовах життєдіяльності, речах першої необхідності та засобах розвитку і відпочинку, в той час як поліпшення довготривалих умов проживання для них може не бути актуальним. Придбання товарів першої необхідності та оплата проживання є важкими для сімей, де є лише одна доросла людина, товарів першої необхідності – для сімей з великою кількістю дітей,

Рис. 1. Частка сімей ВПО, що не здатні власними коштами забезпечити умови, необхідні для задоволення базових потреб

осіб похилого віку та тих, хто потребує догляду, непрацюючих працездатних дорослих. Втім, жоден із названих чинників не є визначальним. Вочевидь, кожна сім'я, що звернулася за матеріальною або гуманітарною допомогою, має обмежені кошти, а їх спрямування на задоволення тих чи інших потреб пов'язані із цінностями, пріоритетами і стилем життя сімей та конкретними обставинами, до яких вони потрапили.

В ході дослідження опитані вказували на проблеми й труднощі, з якими вони зустрічались в період опитування. Згідно із отриманими даними, найпоширенішими проблемами сімей ВПО з дітьми є перебування у скрутному матеріальному становищі (82%) та побутові негаразди, що суттєво заважають життю (72,2%). Бл. половини опитаних зазначили втрату житла, майна та (або) заощаджень, періодичну нестачу коштів навіть на задоволення потреб першої необхідності та тривалу неспроможність знайти роботу, бл. третини – тривале перебування у пригніченому психологічному стані та важкі захворювання або травми. На порушення своїх прав та значні і тривалі конфлікти в сім'ї або з оточенням вказати бл. 20% опитаних (рис. 2)

Факторний аналіз дозволив виокремити групи споріднених проблем, виникнення яких може бути пов'язане із спільними причинами

або які спричинюють одна одну: 1) матеріально-побутові (скрутне матеріальне становище, нестача коштів, відсутність придатного житла, тривале безробіття, відмова у соціальній допомозі або послугах); 2) Психологічні проблеми (конфлікти, пригнічений стан, агресія з боку інших, потрапляння до залежності); 3) втрати (втрата житла, майна, заощаджень, відсутні необхідні документи, травми і захворювання). При цьому побутові негаразди взаємопов'язані з всіма іншими проблемами. Основними чинниками, що збільшують вірогідність матеріально-побутових проблем, згідно проведеного аналізу (лінійна регресія, $p \leq 0.05$), є наявність в сім'ї дітей 11–18 років та відсутність чоловіків, психологічних проблем та втрат – велика кількість членів сім'ї та наявність в її складі чоловіків, пенсіонерів, осіб похилого віку та з інвалідністю та осіб, що потребують піклування, відносно високий дохід сім'ї, проте зменшується, коли сім'я складається із дітей та одного дорослого.

Основними засобами опанування складними обставинами, що найчастіше застосовувались сім'ями учасників опитування, були відмова від покупки необхідних речей та отримання платних послуг (93,3%), від якісних, проте недешевих товарів (93,2%) та звичного дозвілля (93,1%), а також звернення за допомогою до

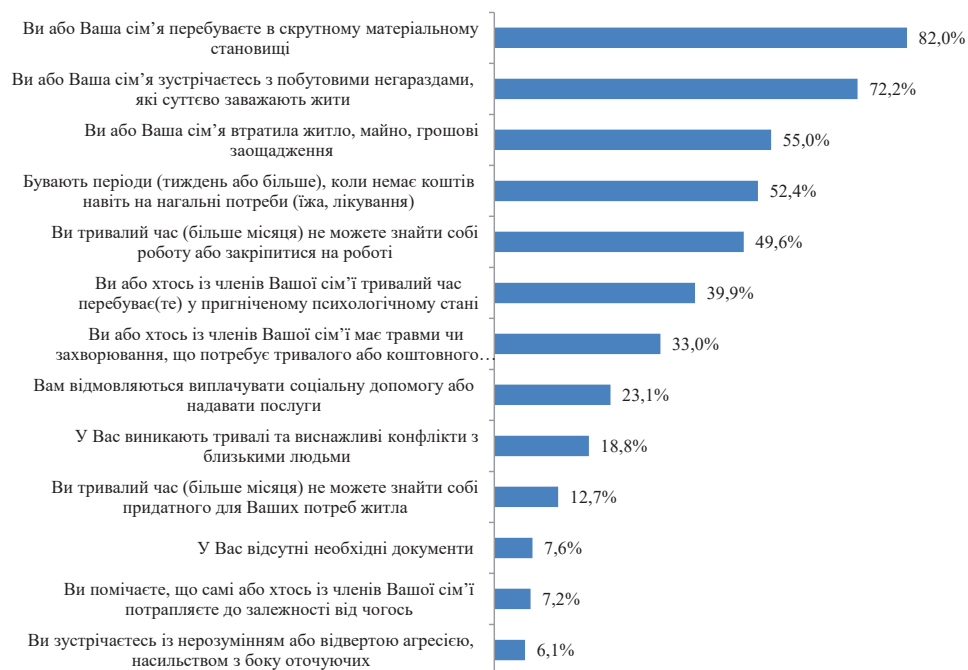

Рис. 2. Частка сімей ВПО, що на момент опитування зустрічались із певними проблемами (%)

благодійних організацій і соціальних служб (89,1%). Більше половини сімей витрачали заощадження та брали гроші в борг, в дещо менше ніж половині сімей дорослі працювали по вечорах або у вихідні, суттєво обмежували себе в їжі, в більше ніж чверті сімей – брали кредити та бралися за ризиковану роботу (рис. 3).

За допомогою факторного аналізу були визначені базові копінг-стратегії, що застосовуються сім'ями ВПО з дітьми: 1) звичайна економія (відмова від покупок необхідних речей, якісних товарів і звичного дозвілля); 2) додаткова праця (праця по вечорах та у вихідні, ризикована і шкідлива робота); 3) позики (борги та кредити); 4) радикальна економія та звернення за допомогою (суттєве обмеження в їжі, звернення за матеріальною та гуманітарною допомогою). Витрата заощаджень рівною мірою властива першим двом із названих копінг-стратегій. Вірогідність застосування стратегії «економії» більше в сім'ях, де є безробітні та особи, котрі потребують догляду, проте менша – в сім'ях із декількома дітьми, стратегія «додаткової праці» частіше зустрічається в сім'ях з більшою кількістю членів сім'ї, зокрема, в сім'ях з дорослими чоловіками, проте рідше – в сім'ях із маленькими дітьми або там, де дітей виховує один дорослий. Стратегії «позик та боргів» більш вірогідна в сім'ях, де є особи, котрі потребують піклування, «радикальної економії та пошуку допомоги» – в сім'ях пенсіонерів та сім'ях із дуже низьким доходом (лінійна регресія, $p \leq 0.05$).

Кореляційний аналіз дозволив встановити взаємозв'язки між потребами і проблемами

сімей ВПО з дітьми, що взяли участь у дослідженні, та стратегіями опанування ситуації, що використовувались ними. Так, застосування стратегії економії взаємопов'язане із актуальними потребами сімей в облаштуванні на новому місці проживання ($r = 0.114$, $p \leq 0.05$) та в умовах розвитку і відпочинку сім'ї ($r = 0.183$, $p \leq 0.05$) та матеріально-побутовими проблемами ($r = 0.153$, $p \leq 0.05$); стратегія «додаткової праці» – з потребою в поліпшенні умов проживання ($r = 0.127$, $p \leq 0.05$), психологічними ($r = 0.153$, $p \leq 0.05$) та матеріально-побутовими проблемами ($r = 0.107$, $p \leq 0.05$) та втратами ($r = 0.111$, $p \leq 0.05$); стратегія «боргів та позиків» пов'язана переважно із матеріально-побутовими проблемами ($r = 0.208$, $p \leq 0.05$), стратегія «радикальної економії та пошуку допомоги» – потребою в облаштуванні ($r = 0.141$, $p \leq 0.05$), товарах першої необхідності ($r = 0.286$, $p \leq 0.05$) та умовах розвитку ($r = 0.140$, $p \leq 0.05$) та з матеріально-побутовими проблемами ($r = 0.344$, $p \leq 0.05$). Взаємозв'язки між проблемами, потребами та копінг-стратегіями носять реципрокний характер: наявність проблеми або незадоволена потреба спричиняють необхідність застосування певної стратегії опанування ситуацією, проте вибір певної стратегії призводить до задоволення одних потреб за рахунок інших або виникнення інших проблем. Так, скрутне матеріальне становище викликає необхідність економії ресурсів та спрямування зусиль на забезпечення сім'ї предметами першої необхідності, проте це призводить до ігнорування потреб в розвитку та дозвіллі та загострення психологічних

Рис. 3. Частка сімей, що використовувала певні способи опитування важкої ситуації (%)

проблем сім'ї, а необхідність роботи по вечорах або у вихідні не дає можливості виконувати інші сімейні обов'язки та спілкуватися з дітьми, що у свою чергу породжує напругу в сім'ї.

Відповідно до результатів опитування, 95,8% сімей, представлених в дослідженні, під час вимушеного переселення зверталися за соціальною або гуманітарною допомогою: до громадських, гуманітарних або благодійних організацій – 82,6%, до соціальних служб – 65,3%, до місцевих органів влади – 48,9%; до волонтерів – 48%. Окрім цього, 64,1% опитаних отримували допомогу друзів, родичів і знайомих. Серед отриманої допомоги переважали продуктові набори (76%) та грошова допомога (64,5%). Натуральну допомогу у вигляді засобів гігієни, предметів побутової хімії, одягу та постільної білизни отримали бл. третини опитаних. Консультативну допомогу, психологічну підтримку та соціальні послуги на час опитування отримали не більше чверті опитаних сімей (рис. 4). Отже, в переважній більшості сім'ї ВПО з дітьми отримують соціальну підтримку у вигляді матеріальної або натуральної допомоги, що, як зазначалося вище, стає для багатьох базовою копінг-стратегією. Часта тих, хто отримує психологічну допомогу і соціальні послуги, нижча за частку тих, хто відчуває труднощі у соціальній адаптації (відсутність належного місця проживання роботи тощо), психологічні проблеми або пережив втрати. Це може бути пов'язане як із браком пропозиції відповідних послуг, так і з незнанням або неусвідомленням їхньої необхідності.

Ця закономірність прослідковувалась і при аналізі запиту сімей щодо соціальної допомоги. Найчастіше в ході опитування представники сімей зазначали доречність для них матеріальної та натуральної допомоги (фінансова допомога – 98%), допомоги у вигляді продуктів харчування (86%) та непродовольчих товарів першої необхідності (86%), забезпечення канцтоварами (60%) та побутовими приладами (59%). Сприяння в отриманні медичної допомоги було актуальним для 48% опитаних, допомога в отриманні житла та педагогічних послуг для дітей – для 30%, організації дозвілля – 25%. Запит на психологічну допомогу, юридичні консультації та інші соціальні послуги висловили менше 16% опитаних представників сімей ВПО з дітьми

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сім'ї ВПО з дітьми, що звертаються за соціальною допомогою, відрізняються за складом, рівнем доходів та доступними ресурсами, проте не можуть повною мірою задовольнити потреби в умовах проживання, функціонування та розвитку сім'ї, мають проблеми матеріально-побутового або психологічного характеру та використовують пасивні (різні форми економії, борги та позики, звернення за допомогою) та активні (пошук додаткового заробітку) стратегії їхнього подолання. Характер проблем і потреб сімей та вибір стратегії опанування складними обставинами до певної міри залежить від складу сім'ї: кількості дітей, дорослих, непрацездатних осіб та осіб, котрі потребують догляду. Найвність та кількість непрацездатних членів та таких, котрі потребу-

Рис. 4. Розподіл сімей ВПО з дітьми – учасників опитування відповідно до видів отриманої допомоги (%)

ють догляду (дітей, осіб похилого віку та з інвалідністю тощо), збільшує ризик незадоволення потреб сімей та зменшує їхню спроможність самостійно забезпечити необхідні умови життєдіяльності, проте з іншої – надає стабільний доступ сім'ям до ресурсів у вигляді різноманітних соціальних виплат та пільг. Це призводить до переважного застосування такими сім'ями пасивних стратегій опанування ситуацією. Наявність в складі сімей дорослих працездатних осіб, котрі не обмежені необхідністю доглядати за іншими, сприяє вибору активних стратегій опанування складними обставинами та значно підвищує можливості сімей у самозабезпеченні за умов, що такі дорослі працевлаштувалися або знайшли додатковий заробіток.

Втім, згідно проведеного аналізу вплив названих чинників на проблеми та потреби сімей ВПО та на копінг-стратегії, що ними застосовуються, не є визначальним: багато що залежить від цінностей та пріоритетів сімей, ситуативних чинників та рішень, що приймаються в екстремальних обставинах. Більшість сімей переважно звертають увагу на матеріально-побутові проблеми і спрямовують свої ресурси на компенсацію втрат та забезпечення необхідних та комфортних умов проживання. Психологічні проблеми та потреби розвитку опиняються в центрі уваги сімей, що до певної міри вирішили питання матеріального забезпечення в умовах вимушеного переселення. Це відображається також і на запиті сімей щодо соціальної підтримки: в переважній більшості сім'ї очікують саме фінансової та натуральної допомоги, забезпечення побутовими умовами життєдіяльності. В той же час запит на психологічну підтримку, консультації, медичні, педагогічні та соціальні послуги менший, ніж, поширеність в сім'ях ВПО з дітьми тих проблем, на подолання яких ці види підтримки спрямовуються.

Проведене дослідження дозволяє рекомендувати при проведенні соціальної роботи

з сім'ями ВПО з дітьми застосовувати диференціальний підхід до роботи із сім'ями залежно від часу, що пройшов з моменту вимушеного переселення, складу сімей, умов їхнього проживання та доступних сім'ям ресурсів. Гуманітарна та фінансова допомога, спрямована на забезпечення базових потреб сімей ВПО та покращення їхнього матеріально-побутового становища, має відігравати ключову роль в перший період після переселення, в той час як на наступних етапах перевага має віддаватися соціальним послугам, спрямованим на подолання складних життєвих обставин, посилення життєстійкості, соціальну адаптацію та інтеграцію. Соціальний супровід сімей ВПО з дітьми може розпочинатися з першого етапу їхнього переселення і передбачати оцінку унікальних особливостей, проблем, потреб, сильних сторін та ресурсів сімей; складання плану адаптації до нових умов проживання та розвитку сім'ї в таких умовах; систематичне інформування та консультування з поточних питань; надання допомоги в працевлаштуванні, перекваліфікації та підвищенні кваліфікації дорослих членів сім'ї; мотивування до отримання психологічної допомоги та опрацювання пережитих травмуючих подій та втрат; сприяння в отриманні членами сім'ї, котрі цього потребують, соціальних, медичних та освітніх послуг, у забезпеченні умов для розвитку, дозвілля та відпочинку; формування вміння у сімей ВПО самоадвокатувати свої права та самостійного вирішення проблем. Доцільним є впровадження комплексної спеціалізованої соціальної послуги соціальної адаптації та інтеграції сімей ВПО з дітьми, сприяння об'єднанню та самоорганізації ВПО, підтримку їхніх груп самопомоги та соціальної дії.

Апробація заснована на запропонованому підході моделей соціальної підтримки сімей ВПО з дітьми може стати предметом подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексєнко Т.Ф., Гончар Л.В., Куниця Т.Ю., Бибик Д.Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки. Монографія / за ред. Т.Ф. Алексєнко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 240 с
2. Вербицька К., Карпенко Р. Забезпечення потреб вимушених переселенців на території України: Актуальні питання. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2022. Вип. 4(45). С. 66–69.
3. Жиленко Р., Афанасьєв Д. Локальний вимір потреб внутрішньо переміщених осіб: приклад Ужгородської територіальної громади. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2022. Вип. 2 (51) с. 54–57.

4. Жуков Б., Артеменко Н., Кравець С., Зінченко О. Проєкт «[Hive]» – менеджмент місць тимчасового перебування внутрішньо переміщених осіб. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*, 2022. № 7 (126). С.19– 42.
5. Кердивар В.В. Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту : монографія. Харків, 2021. 143 с.
6. Лютий В.П. Вплив програм соціальної допомоги на життєдіяльність сімей внутрішньо переміщених осіб // *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 2017. №3. С. 26-37.
7. Нікітіна В. Соціальна вразливість внутрішньо переміщених осіб як підстава соціальної роботи з ними. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2021. Вип. 2(49) С. 120–123.
8. Песоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. *Social Work and Education*, 2022. Vol. 9, No. 1. pp. 89–99.
9. Семігіна Т., Гусак Н., Трухан С. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. *Український соціум*, 2015. № 2. С. 65–72.
10. Трубавіна І. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними. *Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції* : зб. наук. праць / за заг. ред. В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. С. 320–342.

REFERENCES:

1. Aliksieienko T.F. & Honchar L.V. & Kuniytsia T.Iu. & Bybyk D.D. (2020) *Vymusheni pereselentsi: sotsialno-pedahohichni problemy i dosvid pidtrymky. Monohrafiia [Migrants are forced: social and pedagogical problems and support experience]*. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD. 240 p. [in Ukrainian].
2. Verbytska, K., & Karpenko, R. (2022). Zabezpechennia potreb vymushenykh pereselentsiv na terytorii Ukrainy: Aktualni pytannia [Ensuring the needs of forced migrants on the territory of Ukraine: Current issues]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 4(45), 66–69 [in Ukrainian].
3. Zhylenko, R., & Afanasiev, D. (2022). Lokalnyi vymir potreb vnutrishno peremishchenykh osib: pryklad Uzhhorodskoi terytorialnoi hromady [Local dimension of the needs of internally displaced persons: the example of the Uzhgorod territorial community]. *Naukovyi visnyk uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedahohika. Sotsialna robota»*, 2(51), 54–57 [in Ukrainian].
4. Zhukov, B., Artemenko, N., Kravets, S., & Zinchenko, O. (2022). Proiekt «[Hive]» – menedzhment mistst tymchasovoho perebuvannia vnutrishno peremishchenykh osib [The «[Hive]» project is management of places of temporary stay of internally displaced persons]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka»*, 7(126), 19– 42 [in Ukrainian].
5. Kerdyvar, V.V. (2021). *Syndrom zhertvy u vnutrishno peremishchenykh osib iz zony lokalnoho voiennoho konfliktu [Victim syndrome in internally displaced persons from the zone of local military conflict]*. Kharkiv: Natsionalnyi universytet tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [in Ukrainian].
6. Liutyi V.P. (2017) Vplyv prohram sotsialnoi dopomohy na zhyttiedialnist simei vnutrishno peremishchenykh osib [Impact of social assistance programs on the life of families of internally displaced persons]. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu*, 3. 26-37 [in Ukrainian]
7. Nikitina, V. (2021). Sotsialna vrazlyvist vnutrishno peremishchenykh osib yak pidstava sotsialnoi roboty z nymy [Social vulnerability of internally displaced persons as a basis for social work with them]. *Naukovyi visnyk uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedahohika. Sotsialna robota»*, 2(49), 120–123 [in Ukrainian].
8. Pesotska, Yu. (2022). Sotsialna rehabilitatsiia ta sotsialna adaptatsiia vnutrishno peremishchenykh osib [Social rehabilitation and social adaptation of internally displaced persons]. *Social Work and Education*, 9 (1), 89–99 [in Ukrainian].
9. Semyhina, T., Husak, N., & Trukhan, S. (2015). Sotsialna pidtrymka vnutrishno peremishchenykh osib [Social support of internally displaced persons]. *Ukrainskyi sotsium*, 2, 65–72 [in Ukrainian].
10. Trubavina, I. (2017). Problemy vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini yak osnova vedennia vypadku v sotsialnii roboti z nymy [Problems of internally displaced persons in Ukraine as the basis of case management in social work with them]. *Hibrydna viina na Skhodi Ukrainy v mizhdystsyplynarnomu vymiri: vytyky, realii, perspektyvy reintehratsii* : zb. nauk. Prats, 320–342 [in Ukrainian].